

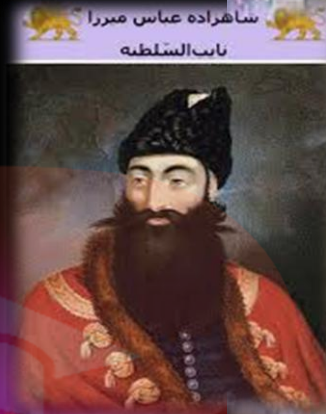
درسنامه و نکات مهم مطالعات اجتماعی نهم

ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه (فصل ۶)

در جست و جوی پیشرفت و رفاه برای از سلطه خارجی (درس ۱۲)

دبیر: صفوی

فارس، بهرم

www.my-da

شکست های نظامی و سیاسی از روسیه و انگلستان استعمارگر در دوره قاجار نتایج زیانباری برای کشور ما داشت.

اما ایرانیان را متوجه:

- ۱ ارزش علم کرد.
- ۲ توانمندی های صنعتی اروپاییان را آشکار ساخت.
- ۳ برخی سیاستمداران ، اندیشمندان و عالمان دینی برای پیشرفت ایران به چاره جویی پرداختند.
- ۴ و آنها برای حفظ استقلال و پیشرفت کشور خود کارهایی انجام دادند.

از جمله این افراد می توان به عباس میرزا ولیعهد فتحعلی شاه قاجار ، میرزا تقی خان امیرکبیر صدراعظم ناصرالدین شاه و میرزا حسن رشدییه اشاره کرد.

تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور

عباس میرزا ولیعهد فتحعلی شاه

- عباس میرزا فرمانده سپاه ایران در جنگ با روسیه بود.
- در جریان جنگ با روسیه متوجه تاثیر علم و صنعت و پیشرفت های نظامی روسیه و کشورهای اروپایی شد.
- عباس میرزا یکی از دلایل برتری روس ها در جنگ با ایران را ، برخورداری آنها از دانش و تجهیزات پیشرفته نظامی می دانست.
- او به این نتیجه رسید که باید تغییراتی در جهت علمی و صنعتی در ایران به وجود آید.
- و اینکه تعداد زیاد سپاهیان ایران و دلاوری و فداکاری آنها به تنهایی برای پیروزی در جنگ کافی نیست.

اقدامات عباس میرزا برای پیشرفت ایران و چگونگی مرگ وی

۱- فرستادن افرادی به انگلستان برای فراگیری علوم و فنون جدید و تحصیل در رشته های فنی ، نظامی و پزشکی (این اقدام زمینه آشنایی این افراد با دستاوردهای کشورهای اروپایی را فراهم کرد.)

۲- عباس میرزا برای آشنایی برای آگاهی از اوضاع کشورهای اروپایی ، دستور داد کتاب هایی را در موضوع تاریخ آن کشورها به فارسی ترجمه کنند. (در آن دوره صنعت چاپ تازه به ایران راه یافته بود.)

عباس میرزا در آستانه لشکرکشی برای دفاع از هرات که به اشغال انگلستان متجاوز درآمده بود ، به طرز مشکوکی از دنیا رفت.

پس از این که عباس میرزا از دنیا رفت پدرش فتحعلی شاه ، (محمد میرزا فرزند عباس میرزا) را به ولیعهدی انتخاب کرد.

 عباس میرزا در نامه ای به وزیر خارجه فتحعلی شاه می نویسد :
«والله! بالله! روس این قدر قوی نیست که مردم شهرت می دهند. به خدا، اگر کار به قاعده و رویه [نظم] شود و اسباب [مقدمات] کار به وقت برسد، چاره [مقابله با] آنها به فضل الله صعوبت [سختی] ندارد. پارسال کم مانده بود [شهر] تفلیس را خالی کنند و از [شهرهای] باکو و قبه در روند».

یکی از اعضای سفارت انگلیس در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه نیز می گوید : «فتوحات فرماندهان روس بیشتر ناشی از سستی شاه و نارضامندی اتباعش بود نه از برکت فنون جنگی و یا هنرنمایی یا از جهت فعالیت فوق العاده آنها»

فعالیت

- ۱- چرا عباس میرزا به فکر نوسازی و اصلاح کشور افتاد؟
- ۲- فکر می‌کنید اگر یک کشور از دشمن خود درخواست کمک کند، دشمن تمام تجربه‌ها و دانش مورد نیاز برای اصلاح یا پیشرفت آن کشور را در اختیارش قرار می‌دهد؟ چرا؟
- ۳- به نظر شما، چرا اگر کشوری به سلاح علم و دانش مجهز نباشد، نمی‌تواند قوی شود و در مقابل دشمنانش، مقتدرانه بایستد؟

- ۱- زیرا با شکست‌های نظامی و سیاسی ایران از روسیه و انگلستان برخی از ایرانیان از جمله عباس میرزا به فکر افتادند که برای جبران عقب ماندگی ایران باید کاری انجام بدهند.
- ۲- خیر، زیرا آن کشور وابسته و مطیع کشورشان باشد و در مواقع مختلف بتوانند اعمال نفوذ کنند.
- ۳- چون علم و دانش باعث پیشرفت یک کشور و ساخت تجهیزات و وسایل مورد نیاز روزگشور می‌شود و بدون علم و دانش و تجهیزات کافی یک کشور نمی‌تواند مقتدرانه جلو دشمنانش بایستد، چون در عرصه‌های مختلف شکست می‌خورد.

میرزا تقی خان امیر کبیر

امیر کبیر نیز از کسانی بود که در دوره قاجار ، کارهای جدی و موثری برای

نوسازی و اصلاح امور ایران انجام داد.

امیر کبیر ← صدراعظم ناصرالدین شاه قاجار

ناصر الدین شاه در ابتدای سلطنتش او را به عنوان صدر اعظم انتخاب کرده و به او اختیار کامل داد.

ناصر الدین شاه

اقدامات امیر کبیر و سرانجام وی

۱- برقرار کردن آرامش و امنیت

۲- اقدام برای نوسازی تشکیلات حکومتی

۳- مبارزه با مفاسد اداری و اقتصادی

۴- در سیاست خارجی به استقلال کشور توجه داشت. و در صدد قطع نفوذ روسیه و انگلستان در ایران بود.

۵- تاسیس مدرسه دارالفنون

امیر کبیر فرستادن دانشجویان به اروپا را کافی نمی دانست، تصمیم به تاسیس مدرسه ای به سبک مدرسه های جدید کرد. تا تعداد بیشتری از ایرانیان علوم و فنون جدید را بیاموزند.

۶- او معلمانی را از کشورهای اروپایی مثل اتریش برای تدریس در مدرسه دارالفنون استخدام کرد.

به دلیل اینکه می خواست نفوذ انگلستان و روسیه را در ایران قطع کند از این دو کشور معلم استخدام نکرد.

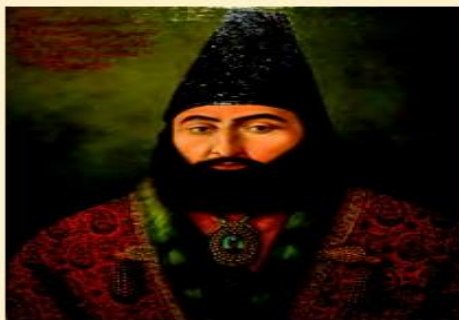
مدرسه امیر کبیر پس از برکناری امیرکبیر و چند روز پیش از قتل او شروع به کار کرد.

سرانجام ناصرالدین شاه تحت تاثیر برخی توطئه ها، دستور قتل امیر کبیر را داد و ایران را از خدمات ارزشمند او محروم کرد.

ناصرالدین شاه حدود ۵۰ سال بر ایران حکومت کرد و حکومت ضعیف وی عامل عقب ماندگی کشور شده بود.

www.my-dars.ir

صفوی دبیر مطالعات اجتماعی ، فارس ، چهارم

میرزا تقی خان امیرکبیر در سال ۱۲۲۲ق در فراهان از توابع اراک متولد شد. او به خاطر هوش و استعداد کم نظیرش از همان دوران نوجوانی مورد توجه ابوالقاسم قائم مقام فراهانی (وزیر عباس میرزا و صدراعظم محمدشاه) قرار گرفت و به خدمت دولت درآمد. میرزا تقی خان در دوران حکومت محمدشاه، چندین مأموریت سیاسی را در کشورهای روسیه و عثمانی انجام داد و از نزدیک با کارهایی که دولت های روسیه و عثمانی برای نوسازی و اصلاح امور کشورهای خود انجام داده بودند، آشنا شد.

برخی فعالیت های اصلاحی و اساسی امیرکبیر:

- فعالیت ۶**
- * منع رشوه خواری و پیشکش گرفتن توسط مقام ها و کارکنان دولت و تعیین حقوق برای آنان؛
  - * منع فروش حکومت ایالت ها (پیش از آن، حکومت ایالت ها را به کسانی که پول بیشتری پرداخت می کردند، می فروختند)؛
  - * کاهش حقوق و مستمری شاه، شاهزادگان، درباریان و...؛
  - * اصلاح قوانین مالیاتی و وادار کردن زمین داران بزرگ (درباریان و صاحب منصبان برجسته دولتی) به پرداخت مالیات؛
  - * تلاش برای ایجاد سپاه منظم و تأسیس کارخانه اسلحه سازی؛
  - * اصلاح امور قضایی و توجه جدی به برقراری عدالت و

رعایت حقوق مردم؛

* منع شکنجه متهمان؛

* احترام به حقوق اقلیت های دینی در عین مبارزه با فرقه های ساختگی که با ایجاد اغتشاش و شورش، برخی استان های کشور را ناامن ساخته و زمینه سیاست های استعماری برخی کشورها مانند انگلستان را فراهم می کردند؛ (عدالت)

* انتشار روزنامه و قایع اتفاقیه به عنوان اولین روزنامه رسمی ایران؛

* ترجمه کتاب های اروپایی و توسعه چاپخانه؛ (علمی، فرهنگی)

* ساختن بیمارستان؛ مقابله با بیماری های مُسری مانند آبله و وبا؛

* سنگ فرش کردن خیابان ها؛

* راه اندازی پست جدید، اداره گذرنامه و ساخت بازار در

مدرسه دارالفنون در تهران در سال ۱۲۶۸ق افتتاح شد و بیش از صد دانشجو در رشته های مهندسی، پزشکی و جراحی، فیزیک، شیمی، داروسازی، معدن شناسی، توپخانه، پیاده نظام و سواره نظام در آن مشغول تحصیل شدند. تاریخ و جغرافیا از جمله درس های عمومی این رشته ها بود.

تهران.

گسترش مدرسه های جدید

- ایران مهد برخی مراکز علمی بزرگ (مانند: نظامیه ها و دانشگاه های مشهور جندی شاپور) در طول تاریخ بود.
- در زمان اوج تمدن اسلامی، علوم و فنون متعددی به دست مسلمانان ایرانی و غیر ایرانی تولید شد.
- یکی از علل و عوامل رشد علمی و صنعتی اروپاییان پس از قرن ۱۵، آشنایی اروپاییان با گنجینه تمدن مسلمانان بود که به زبان فارسی و عربی نگاشته شده بود.
- این در حالی بود که ایران به ویژه در دوره قاجار، به دلایل مختلف از جمله نالایق بودن برخی حاکمان، شاهد کندی و توقف رشد و نوآوری علمی شده بود.
- در دوره قاجار، نگاه برخی حاکمان و روشنفکران داخلی ایران به پیشرفت های کشورهای اروپایی دوخته شده بود.
- از سوی دیگر، برخی کشورهای استعمارگر به دلیل منافع خود، در صدد تغییر روش های تعلیم و تربیت در ایران بودند تا بتوانند نسل آینده ایران را مطابق با برنامه های خود تربیت کنند.

www.my-dars.com

www.my-dars.com

پس از آشنایی ایرانیان با پیشرفت های اروپاییان برخی افراد مانند:

میرزا حسن رشدیه مدارس جدیدی در ایران بر اساس روش های جدید تعلیم و تربیت عمومی، تاسیس کرد.

بعضی از مدارس تازه تاسیس شده، متناسب با فرهنگ اروپاییان ساخته شده بود و تفاوت های جدی با سبک و فرهنگ تعلیم و تربیت در ایران اسلامی داشت.

عکسی از کلاس مدارس جدید در دوره قاجار

در مدارس جدید، دانش آموزان در دوره ابتدایی درس هایی از قبیل قرآن، شرعیات، فارسی، دیکته، حساب، نصاب (مقدمه زبان عربی) و هندسه می آموختند. در دوره متوسطه نیز همین دروس به اضافه فیزیک، شیمی، ریاضی، جبر، مثلثات، طب، زبان فرانسه، تاریخ و جغرافیا توسط معلمانی که اغلب فارغ التحصیل دارالفنون و یا تحصیل کرده اروپا بودند، تدریس می شدند.

عکسی از مکتب خانه ای در اصفهان، در دوره قاجار

در مکتب خانه، شاگردان پس از آموختن الفبای عربی به روخوانی قرآن می پرداختند. سپس کتاب های گلستان و بوستان سعدی و دیگر آثار ادبی و تاریخی را می خواندند و نوشتن را می آموختند. مکتب دار، اصول و فروع دین و احکام دینی و همچنین آداب زندگی را نیز به کودکان یاد می داد.

مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان

کشورهای استعمارگر روسیه و انگلستان علاوه بر اینکه بخش های پهناوری از خاک ایران را از آن جدا کردند ، برای نفوذ اقتصادی

در کشور ما نیز به رقابت پرداختند.

امتیازهای اقتصادی که در زمان ناصرالدین شاه به انگلستان و روس ها داده شد:

جالب است بدانید چون ناصرالدین شاه سفر فرنگ (اروپا) را بسیار دوست می داشت و خزانه حکومت هم خالی، یکی از دلایل واگذاری این امتیازها به اروپاییان برای تامین مخارج سفرش بود

بهره برداری از جنگل و شیلات ایران

استخراج معادن نفت

تاسیس بانک

شرکت های بازرگانی خارجی که به دنبال بازارهای مصرف جدید بودند ، در بیشتر شهرهای ایران شعبه هایی تاسیس کرده

بودند و به خرید و فروش مشغول بودند. گروه آموزشی عصر

آن ها معمولا کالاهای اروپای را بدون پرداخت حقوق گمرکی و یا حقوق گمرگی بسیار کم وارد ایران می کردند .

تولید کنندگان و بازرگانان ایران که نمی توانستند با این شرکت ها رقابت کنند، روز به روز ضعیف تر و دچار ورشکستگی شدند.

۳- با مطالعه متن به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

«تعداد دستگاه‌های بافندگی دستی شیراز که در اوایل حکومت قاجار ۵۰۰ واحد بود، حدود ۶۰ سال بعد به ۱۰ واحد کاهش یافت که آنها هم پارچه‌های زیر و خشن می‌بافتند. در همان دوره، تعداد کارگاه‌های حریربافی اصفهان نیز از ۱۲۵۰ واحد به ۱۲ واحد رسید و مردم آن شهر، مصرف‌کننده پارچه‌های نخی کارخانه‌های انگلستان شدند.»

منبع: مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا انقلاب اسلامی، تألیف جان فوران، ترجمه احمد تدین، ناشر: رسا، ۱۳۷۷ ش، ص ۱۹۶.

- الف) دلیل کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دو شهر شیراز و اصفهان چه بوده است؟
ب) به نظر شما، کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دوره قاجار، از نظر اقتصادی چه آثار و نتایجی برای مردم ایران داشت؟
پ) از این موضوع تاریخی برای اقتصاد کشور در شرایط کنونی چه پندی می‌توان گرفت؟

پاسخ

الف) واردات بی‌رویه پارچه و منسوجات از انگلستان و دیگر کشورهای اروپایی

ب) بیکاری تعداد زیادی از مردم و در نهایت گسترش فقر

پ) می‌توان پند گرفت که اساس رونق و پیشرفت اقتصادی بر تولید داخلی استوار است و واردات

مصنوعات می‌تواند موجب گسترش فقر و بیکاری و در مجموع وابستگی کشور شود.

امتیازهای واگذار شده به روس‌ها	امتیازهای واگذار شده به انگلیسی‌ها
۱- شیلات شمال، ۲- بانک استقراضی روس، ۳- تشکیل نیروی قزاق، ۴- احداث راه شوسه بین اتزلی و قزوین، ۵- قرارداد گمرکی	۱- احداث تلگراف، ۲- رویت: بهره‌برداری از جنگل‌ها و منابع و معادن ایران به جز طلا و نقره، ۳- کشتی‌رانی در کارون، ۴- بخت‌آزمایی (لاتاری)، ۵- تأسیس بانک شاهنشاهی، ۶- خرید و فروش انحصاری توتون و تنباکو، ۷- داری: استخراج معادن نفت

یکی از شخصیت‌های مذهبی که نقش مؤثری در بیداری مردم ایران و دیگر مسلمانان جهان داشت، سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود. سید جمال از فقر و عقب‌ماندگی کشورهای مسلمان و دخالت بیگانگان در امور مسلمانان رنج می‌برد و تلاش زیادی کرد که ملت‌های مسلمان را در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی بسیج کند. از جمله اقداماتی که برای بیداری امت اسلامی انجام داد، انتشار روزنامه عروة الوثقی بود.

مردم ایران مخالف واگذاری امتیازهای اقتصادی به روسیه و انگلستان بودند؟ چرا؟

چون باعث تسلط هر چه بیشتر بیگانگان بر منابع ثروت و بازار کشورشان می‌شد. بنابراین با واگذاری بعضی امتیازها

مخالف بودند و اعتراضاتی صورت می‌گرفت. و روحانیون که از گروه‌های مورد اعتماد مردم بودند رهبری این اعتراض‌ها را بر عهده داشتند.

نهضت تنباکو

یکی از گسترده ترین جنبش های اجتماعی در اعتراض به واگذاری امتیاز اقتصادی به بیگانگان شکل گرفت.

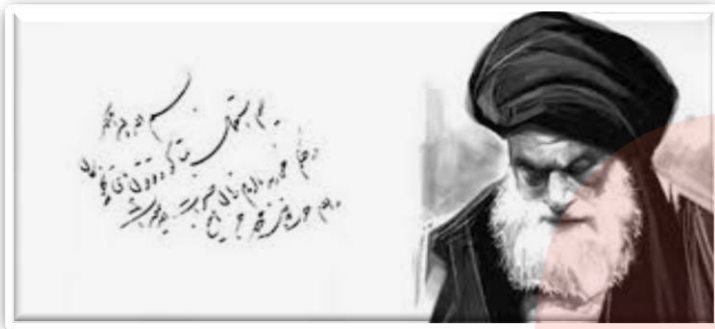
چگونگی شکل گیری نهضت تنباکو

در زمان ناصرالدین ، شاه توتون و تنباکو از عمده ترین محصولات کشاورزی ایران بود.

تالbot یک فرد انگلیسی توانسته بود با پرداخت رشوه به درباریان ، امتیاز انحصاری خرید و فروش تنباکو را برای مدت ۵۰ سال به دست آورد.

بر اساس این امتیاز ، ایرانیان محصولات خود را فقط می توانستند به تالbot بفروشند . در مقابل تالbot تعهد کرد که هر سال ۱۵۰۰۰ لیره انگلیس به همراه یک چهارم سود سالانه خود را به حکومت ایران بپردازد .

مردم به ویژه بازرگانان که از نتایج زیان بار اقتصادی این امتیاز آگاه بودند ، در شهرهای مختلف شروع به اعتراض و مخالفت کردند . روحانیون در صف مقدم این اعتراضات قرار داشتند و خواهان لغو این امتیاز شدند ، ولی ناصرالدین شاه به خواسته مخالفان اعتنایی نکرد .

آیت الله میرزا حسن شیرازی، مرجع تقلید شیعیان در سامرا،
در حمایت از نهضت تنباکو طی فتوایی استفاده از تو تون و تنباکو
را حرام اعلام می کنند.

این فتوا باعث شد که مردم و حتی کارکنان کاخ ناصرالدین شاه، قلیان ها بشکنند و از مصرف توتون و تنباکو خود داری کنند.

نتیجه:

با اوج گرفتن نهضت تنباکو، ناصرالدین شاه مجبور شد امتیاز را لغو کند و غرامت بپردازد.

و ایستادگی در برابر ستم
داخلی بود

برای رهایی از نفوذ و سلطه
خارجی

نهضت تنباکو نخستین حرکت
جدی مردم ایران

www.my-dars.ir

پیروزی مردم ایران در نهضت تنباکو حس اعتماد به نفس و روحیه مقاومت و مبارزه را در آنان تقویت کرد.

۷- الف) دلیل اصلی شکل‌گیری نهضت تنباکو چه بود؟
ب) موفقیت نهضت تنباکو از نظر سیاسی و اجتماعی چه اهمیتی داشت؟

الف -

- واگذاری امتیازهای اقتصادی به روسیه و انگلستان
- تسلط بیگانگان بر منابع ثروت و بازار کشور
- ورشکستگی تولید کنندگان و بازرگانان ایرانی
- گسترش بیکاری

ب - صفحه ۸۰ دو خط آخر

فرمان لغو امتیاز توتون و تنباکو

واژگان سند

قدر قدر: بلند مرتبه
ممالک محروسه: سرزمین‌های حفاظت و
حراست شده یک پادشاه
شاق: کار دشوار و سخت
مستدعی: درخواست شده
منوبل: انحصاری
معافی: عفو کردن، لغو کردن
موقوفی: بازداشتن، لغو کردن
متمم: محل درآمد
بهر و شوی: خرید و فروش

از طهران به اصفهان

اداره تلگرافی دولت علییه ایران

بر حسب امر قدر قدر بندگان اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاهی روحنا و روح العالمین فداه ابلاغ می‌شود. بنا به مرحمت و رأفت همایونی نسبت به عموم ممالک محروسه بعد از اینکه معلوم شد که عمل انحصار تنباکو و منوبل آن بر عموم اهالی قدری شاق است و از خاکبای اقدس همایون مستدعی معافی و موقوفی آن شدند برای آسایش خاطر عموم اهالی و رعایا و تکمیل مزید دعاگوئی وجود مبارک این انحصار را در تمام ممالک محروسه ایران از امروز موقوف و متروک فرمودند و ضرر و خسارت کمبانی را از متمر دیگری معین و مقرر خواهند فرمود که به مرور به کمبانی پرداخته خواهد شد. از تاریخ این تلگراف به بعد عموم اهالی از علما و اعیان و تجار و عموم اطلاع می‌دهد که تنباکو و توتون و عموم اجناس دخانیه خودشان را به هر کس و به هر قیمت و هر نحو که میل خودشان باشد بیع و شری نمایند و ابتدا به مأمورین و کسان اداره دخانیه اگر چه رئیس آنها یقیناً اطلاع داده است شما هم اطلاع بدهید که حکم از این قرار است و ضمناً به موجب امر همایونی روحنا فدا تا کنید می‌شود مبادا نسبت به مأمورین آنها خلاف قاعده و خلاف احترامی شود که موجب تنبیه و سیاست شدید خواهد شد. مردم هم خودشان را از این زحمت و تحمیل آسوده دانسته به دعاگوئی وجود مسعود همایونی و به شکرگزاری مراجع کامله همایون خسروانه بیفزایند و بعضی حرکات جاهلانه را به کلی موقوف نمایند و عرایض شکرانه علمای اعلام به خاکبای مبارک برسد. به تاریخ ۱۷ شهر جمادی الاولی ۱۳۰۹ امین السلطان [صدر اعظم]

موفق باشید. صفوی دبیر مطالعات اجتماعی، فارس، جهرم